

Μνήμων

Τόμ. 7 (1979)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

Δ. ΛΟΥΛΕΣ : 'Ο βρετανικός τύπος για τη ναυμαχία του Ναβαρίνου •
Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ : Καταγραφή των εμπορικών πλοίων του 'Ηρακλείου
τό 1751 • ΡΕΝΑ ΣΤΑΥΡΙΑΗ - ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ : 'Ανέκδοτες επιστολές του
Γ. Σκληρού στον Γ. Ν. Πολίτη • Τ. Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ : Χρησιμολογι-
κό εικονογραφημένο μονόφυλλο των άρχων του 18ου αιώνα • Α. ΠΟ-
ΛΙΤΗΣ : Προσπάθειες και σχέδια του Φοριέλ για μιá δεύτερη έκδοση της
συλλογής των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών • Φ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟ-
ΠΟΥΛΟΣ : Χειρόγραφα Φουρνά Εύρωτασίας • Ι. Κ. ΧΑΣΩΤΗΣ : 'Η
διπλωματική αλληλογραφία των Bouigny - Mabili (τέλη 1Η' - άρχες 1Θ'
αίωνα) • Γ. ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ : Ληστές και λησταντάρτες στην Κεν-
τρική 'Ελλάδα τό 1835 - 1836 • Κ. ΛΑΠΠΑΣ : Γύρω από τον 'Αλέ-
ξανδρο 'Ησαφα και τις λιθογραφίες του • Τ. Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ : Σχό-
λιο στη «δευτέρα» έκδοση της 'Εγκυκλοπαίδειας του Πατούσα (1710)
• ΟΛΓΑ ΚΑΤΣΙΑΡΑΗ : 'Ο Ρήγας Φεραίος. Νέα στοιχεία από τα αρχεία
της Τεργέστης • ΠΡ. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΣ : Στρατιωτική συμφωνία Βρε-
ταννίας - 'Ελλάδας (9 Μαρτίου 1942) • Η. FLEISCHER : 'Αντίποινα
των γερμανικών δυνάμεων Κατοχής στην 'Ελλάδα 1941 - 1944 •
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1976

ΑΘΗΝΑ 1978 - 1979

ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΗ «ΔΕΥΤΕΡΗ» ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ
ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΤΟΥΣΑ (1710)

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.209](https://doi.org/10.12681/mnimon.209)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ Τ. Ε. (1979). ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΗ «ΔΕΥΤΕΡΗ» ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΤΟΥΣΑ (1710). *Μνήμων*, 7, 144–150. <https://doi.org/10.12681/mnimon.209>

ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΗ «ΔΕΥΤΕΡΗ» ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΤΟΥΣΑ (1710)

Ἡ Ἐγκυκλοπαίδεια Φιλολογική τοῦ Ἰω. Πατούσα, τετράτομο ἀνθολόγιο ἀρχαίων καὶ μεταγενέστερων κειμένων, πού πρωτοεκδόθηκε στὴ Βενετία τὸ 1710, μετὰ ἀπὸ ἐφτάχρονη διδασκαλία τοῦ ἀνθολόγου στὴ Φλαγγίνειο σχολή¹, ἀποδείχτηκε περιζήτητο σχολικὸ ἐγχειρίδιο ὅπως τὸ μαρτυροῦν οἱ πολλές του ἐκδόσεις, οἱ ἀντιγραφές του σὲ χειρόγραφα καὶ οἱ θετικὲς γνώμες μαθητῶν καὶ δασκάλων². Καὶ ὅταν, ὕστερα ἀπὸ ἕναν αἰῶνα σχεδὸν ζωὴ, ἀμφισβητήθηκε ἡ ἀξία της μέσα σ' ἕνα πνεῦμα γενικότερης πολεμικῆς κατὰ τοῦ παιδευτικοῦ συστήματος τῶν γραμματικῶν (Ἄδ. Κοραῆς, 1805)³, πού ἡ Ἐγκυκλοπαίδεια ἀποτελοῦσε συμπλήρωμά τους, καὶ ὅταν ἀκόμα συντάχθηκαν «ἀντίπαλα» σχολικὰ ἐγχειρίδια (Κομμητᾶς 1812, Παπαευθυμίου 1812, Φαρμακίδης 1815)⁴, ἡ Ἐγκυκλοπαίδεια τοῦ Πατούσα δὲν ἔπαψε νὰ ἐκδίδεται καὶ νὰ χρησιμοποιεῖται.

1. Ἀθανάσιος Ε. Καραθανάσης, Ἡ Φλαγγίνειος σχολὴ τῆς Βενετίας, Θεσσαλονίκη 1975 σ. 114 - 117, 187 - 189, 338. Ὁ ἴδιος (ἐπιμέλεια) Ἄνθη Εὐλαβείας, Ἀθήνα «Ἑρμῆς» 1978 σ. σε' - ος'.

2. «Ἡρόδοτον μῆτε εἶχον, μῆτε ἔχω. Καὶ τοῦτο δεῖγμα ὄχι ἴσως τῆς πρὸς τὰς μούσας ἀνεραστίας μου, ὅσον τῆς τύχης μου, ἥτις ἄς ἔχη χάριν καὶ ὠστόσον, ὅπου ἠδῶκε με τὴν πενίαν νὰ σπουδάσω αὐτὸ ὅπου φαίνομαι, εἰς τοὺς τόμους, τῆς ἐγκυκλοπαίδειας τοῦ Πατούσα» Γεώργιος δάσκαλος Φαρσάλων, 25 Σεπτεμβρίου 1819. (Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισαίου, Ἐπιστολαὶ διαφόρων (1759 - 1824), Ἐπιμέλεια Γιάννης Α. Ἀντωνιάδης - Μ. Μ. Παπαϊωάννου, Ἀθήνα 1964 σ. 377).

3. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Πρόδρομος Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης, Παρίσι 1805, σ. ια - ρμδ.

4. Στέφανος Κομμητᾶς, Ἐγκυκλοπαίδεια ἑλληνικῶν μαθημάτων, Βιέννη 1812 - 14, τόμοι 11. Βασίλειος Π. Π. Εὐθυμίου, Στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, Βιέννη 1812 - 13, τόμοι 4. F. Jacobs - Θ. Φαρμακίδης, Στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, Βιέννη 1815 - 18, τόμοι 4. Στὸν πρόλογο τοῦ α' τόμου σημειώνει ὁ Φαρμακίδης: «Ἀπὸ τὰ 1710, καθ' ὃν καιρὸν ὁ ἐξ Ἀθηρῶν Ἰωάννης ὁ Πατούσας μαθὼν τοὺς περὶ τὰ Ἑλληνικὰ φιλομαθοῦντας ἐστρεῖσθαι πάντων, ὀλίγον δεῖν, τῶν ἀναγκαίων βιβλίων πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σπουδαζομένου, καὶ θέλων νὰ θεραπεύσῃ ὅπως οὖν τὸ κακὸν τοῦτο ἔκαμε καὶ ἐξέδωκε πρώτην φορὰν τὴν εἰς ὅλους τοὺς καὶ ὀλίγον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν διδασκάντας γνωστὴν τετράτομον Ἐγκυκλοπαίδειαν...».

Τὰ ἴδια χρόνια ἐμφανίζονται καὶ κριτικότερες τοποθετήσεις ἀπέναντι στὴν Ἐγκυκλοπαίδεια, π.χ. «Ἑρμῆς ὁ Λόγιος» 1817 σ. 85, 1819 σ. 389. Οἱ μεταγενέστεροι ἱστορικοὶ θὰ γίνουν αὐστηρότεροι, λιγότερο ὁ Γ. Γ. Παπαδόπουλος, Ἐκθεσις περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου... Λόγος περὶ τῶν Προγενεστέρων Ἑλληνικῶν σχολείων, Ἀθήνα 1857 σ. 4 καὶ ὁ Δ. Θερειανός, Ἀδαμάντιος Κοραῆς τ. Α', Τεργέστη 1889, σ. 83: «Ὁ Πατούσας διὰ τῆς Ἐγκυκλοπαίδειας του ὄρεξε χεῖρα βοηθὸν εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἀλλ' ὡς ἱερὸς ὑπέτασσε τὴν φιλολογίαν εἰς τὴν θεολογίαν ὅπως ἔπραττον καὶ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ οἱ ἀριστεῖς τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας. [...] Ἡ χρονολογικὴ μόνον κατάταξις καὶ ἐκλογὴ ἐμποιοῦσι φοβικὴν».

Τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Πατούσα μᾶς εἶναι γνωστές 19 ἐκδόσεις⁵: 1710, 1741, 1744, 1758, 1778, 1780, 1795, 1802, 1804, 1805, 1811, 1811-14, 1813, 1817, 1819 (τρεῖς ἐκδόσεις), 1829, 1839. Στὸν Κατάλογο τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἁγίας Λαύρας Καλαβρύτων⁶, ποὺ κυκλοφόρησε πρόσφατα, βιβλιογραφεῖται ὁ Δ΄ τόμος μιᾶς ἄλλης ἐκδοσης ποὺ βγήκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τυπογράφο, τὸν ἴδιο χρόνο, 1710. Σημειῶνω ἐδῶ τις περιγραφές τῆς πρώτης καὶ τῆς «δεύτερης» ἐκδοσης, ἐνῶ στὴ σ. 147, εἰκόνες 1,2, βρίσκονται ἀντίστοιχα φωτογραφίες τῶν τίτλων τους.

Ἐγκυκλοπαιδεία Φιλολογική. Εἰς τέσσαρας τόμους διηρημένη, πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων καὶ φιλομαθῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώττης συναρμοσθεῖσα, προσφωνηθεῖσα δὲ τῷ Ἐκλαμπροτάτῳ καὶ Ἐνδοξοτάτῳ Κόμητι, φιλοσοφίας τε καὶ ἰατρικῆς Διδασκάλῳ Ἐξοχωτάτῳ Κυρίῳ Σπυρίδωνι τῷ Περούλιῳ, εὐπατρίδι Ἀθηνῶν, παρὰ τοῦ ἐν Ἱερεῦσιν Αἰδεσιμωτάτου καὶ Λογιωτάτου Ἰωάννου Πατούσα, τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, Φιλοσοφίας καὶ ἱερᾶς Θεο-

5. Ὅλες οἱ ἐκδόσεις στὴ Βενετία ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκδοση τοῦ 1811 - 14 ποὺ βγήκε στὴν Πετρούπολη καὶ εἶναι γνωστοὶ ὁ Α΄ καὶ ὁ Β΄ τόμος της. Ἡ ἐκδοση τοῦ 1741 παραγέληκε ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία τῆς Νεαπόλεως. Ὅλων τῶν ἐκδόσεων γνωρίζουμε πλήρεις σειρές ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Β΄ τόμο τῆς ἐκδοσης τοῦ 1813: σὲ δύο δεμένες σειρές ποὺ ὑπάρχουν στὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτούτο Βενετίας ὁ τόμος αὐτὸς ἔχει ἀναπληρωθεῖ μὲ ἀντίστοιχο τόμο τῆς ἐκδοσης τοῦ 1819. Ἴσως δὲν κυκλοφόρησε.

1710	Σάρος	:	Legrand 18 αἱ.	ἀρ. 64 καὶ
			Λαδᾶς - Χατζηδηῆμος 18 αἱ. τ. Α΄	ἀρ. 2
1741	F. Pitteri	:	Legrand 18 αἱ.	ἀρ. 284
1744	Βόρτολης	:	Legrand 18 αἱ.	ἀρ. 314
1758	Βόρτολης	:	Λαδᾶς - Χατζηδηῆμος 18 αἱ. τ. Α΄	ἀρ. 77
1778	Σάρος	:	Legrand 18 αἱ.	ἀρ. 914.
1780	Γλυκῆς	:	Legrand 18 αἱ.	ἀρ. 996
1795	Γλυκῆς	:	Λαδᾶς - Χατζηδηῆμος 1791 - 1795	ἀρ. 212
1802	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 117
1804	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 251
1805	Θεοδοσίου	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 332
1811	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 632
1811 - 14	Πετρούπολη	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 633, 805
1813	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 753
1817	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 964
1819	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 1151
1819	(δύο ἐκδόσεις) [Γλυκῆς]:	:	Λαδᾶς - Χατζηδηῆμος, ὀ.π.	
1829	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 1848
1839	Φοῖνιξ	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 3116

Τὴν Ἐγκυκλοπαιδεία ἀναγράφουν οἱ κατάλογοι ἐκδοτῶν καὶ βιβλιοπωλῶν ὡς τὸ τέλος τοῦ 19ου αἱ.

6. Δ ἡ μ η τ ρ α Π ι κ ρ α μ ἔ ν ο υ - Β ἄ ρ φ η, Ἁγία Λαύρα Καλαβρύτων. Β΄ Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς 1. Κατάλογος ἐντύπων (1502 - 1943), Ἀθήνα, Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν/Ε.Ι.Ε. ἀρ. 22, 1978 σ. 207.

λογίας Διδασκάλου, και τοῦ ἐν ταῖς κλειναῖς Ἐνετίαις Φλαγγινιανοῦ Ἐλληνομουσείου Γυμνασιάρχου· ὑφ' οὗ και συνελέχθη. Τόμος Τέταρτος. Ἐνετίησιν, α ψ ι'. Παρὰ Νικολάω τῷ Σάρφ. Con Licenza de' Superiori, et Privilegio.

8ο 2 φ. χ. ἀρ. + σ. 416

Ἐγκυκλοπαιδεία φιλολογικὴ εἰς Τέσσαρας Τόμους διηρημένη, πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων και φιλομαθῶν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώττης συναρμοσθεῖσα, Και ἐκ διαφορῶν Λόγων, Ἐπιστολῶν, και Ποιημάτων τῶν Ἐπισημοτέρων Ἀγίων Πατέρων, και Ἱερῶν Διδασκάλων, και ἔθνικῶν Ρητόρων και Ποιητῶν συλλεχθεῖσα, Νεωστὶ δὲ τὸ πρῶτον μετὰ πλείστης ἀκριβείας τε και διορθώσεως ἐκδοθεῖσα. Τόμος τέταρτος. Ἐνετίησιν, αψι'. Παρὰ Νικολάω τῷ Σάρφ. Con Licenza de' Superiori, et Privilegio.

8ο 2 φ. χ. ἀρ. + σ. 416

Σημειῶνω ἐπίσης μιὰ λεπτομερέστερη συγκριτικὴ περιγραφή τῶν δύο ἐκδόσεων (τόμος Δ'):

φ. 1 : σελίδα τίτλου (διαφορετικοῦ) και στὶς δύο ἐκδόσεις.

φ. 1^ν : σελίδα λευκὴ και στὶς δύο ἐκδόσεις.

φ. 2^τ : Α' ἐκδοση: *Εἰς τὸν Τόμον τῶν ποιητῶν Ἐπίγραμμα* [ὑπογράφει:] *ἽΟ Ἱεροῦ ἐνσιν ἐλάχιστος Διβέριος Κολέτης Ἀθηναῖος.* Β' ἐκδοση: *Ἐλεγχος τῶν ἐν τῷ δ' Τόμῳ περιεχομένων.*

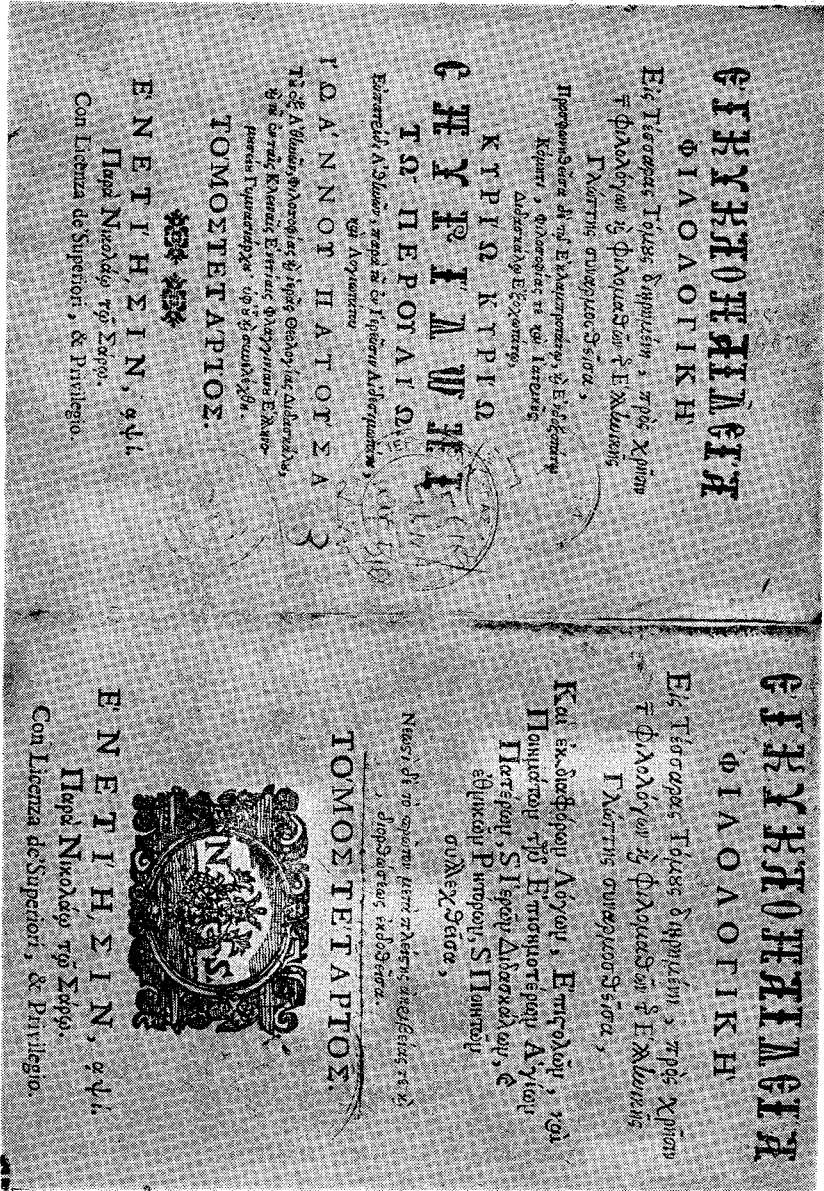
φ. 2^ν : Α' ἐκδοση: *Ἐλεγχος τῶν ἐν τῷ δ' Τόμῳ περιεχομένων.* Β' ἐκδοση: σελίδα λευκὴ.

σ. 1 - 412 [= 416] και στὶς δύο ἐκδόσεις πανομοιότυπες με ἐπανάληψη και τῶν τυπογραφικῶν λαθῶν· π.χ. στὴ σελιδαρίθμηση: 36, 73 και 411, 416 και 415, 412.

Ἐχομε λοιπὸν και ἐδῶ ἐπανάληψη τῆς «συνήθειας» τῶν ἐκδοτῶν ποῦ ὀνομάστηκε τεχνητὸς ἐκσυγχρονισμὸς τῶν ἐκδόσεων⁷: μπορούμε νὰ φανταστοῦμε ὅτι κάποια στιγμή ἀπὸ τὰ ἀδιάθετα σώματα τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Πατούσα ἀφαιρέθηκαν τὰ δύο πρῶτα φύλλα, τυπώθηκαν ἄλλα γιὰ ἀντικατάστασή τους και δέθηκαν με τὸ παλιὸ σῶμα.

Οἱ οὐσιαστικὲς ἀλλαγὲς ποῦ ἔφερε ὁ «τεχνητὸς ἐκσυγχρονισμὸς» εἶναι: 1) ἀπαλείφθηκε ἀπὸ τὸν τίτλο τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα Ἰω. Πατούσα και ἡ ἀφιέρωση στὸ Σπυρίδωνα Περούλη. 2) Ἀφαιρέθηκε τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Διβέριου Κολέτη 3) Ἀντίθετα, διατηρήθηκε ἡ χρονολογία 1710 και τὸ ὄνομα τοῦ ἐκδότη Ν. Σάρου, προστέθηκε μάλιστα και τὸ σῆμα του στὸν τίτλο ποῦ

7. Φίλιππος Ἰ. Ἡλιοῦ, Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία Α' Τὰ βιβλιογραφικὰ κατάλοιπα τοῦ E. Legrand και τοῦ H. Pernot, Ἀθήνα 1973 σ. 25 - 27. Πβ. και Τ. Ε. Σκλαβενίτης, Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (1536-1799), *Θησαυρίσματα* 14 (1977) 138, 148.

Εικ. 1. Ο τίτλος της πρώτης έκδοσης

Εικ. 2. Ο τίτλος της «δεύτερης» έκδοσης

μαζί με έπτά νέες σειρές κείμενο κάλυψαν τὸ κενὸ πὸν δημιούργησαν οἱ παραπάνω ἀπαλείψεις: ὁ ὅρος τεχνητὸς ἐκσυγχρονισμὸς τροποποιεῖται γιὰ τὴν περίπτωσή μας σὲ «τεχνητὴ ἀνακαίνιση». Ἐνακαινίστηκε βέβαια ἡ πληρέστερη πρώτη ἐκδοση μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Πατούσα ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ ἔγγραφα γιὰ τὴν ἄδεια ἐκδόσής της (2 καὶ 4 Δεκεμβρίου 1709).

Τὸ βιβλίον στὴν ἀνακαίνισή του θέλησαν νὰ γίνῃ ἀπρόσωπο: θυσίαστηκαν ἡ ἀφιέρωση στὸν Περούλη, τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Κολέτη ἀκόμα καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα Ἰω. Πατούσα. Θέλησαν ἀκόμα νὰ δείχνῃ με σαφήνεια, ἀπὸ τὸν τίτλο, τὰ περιεχόμενά του: Λόγοι, ἐπιστολές, ποιήματα τῶν ἐπισημοτέρων ἁγίων Πατέρων καὶ ἱερῶν διδασκάλων καὶ ἔθνικῶν ρητόρων καὶ ποιητῶν.

Ἐναζητώντας ἐξηγήσεις γιὰ τὶς παραπάνω μεταβολές ἄς ψηλαφήσουμε τὰ γεγονότα στὸ χῶρο καὶ στὸ χρόνο πὸν γεννήθηκε καὶ κυκλοφόρησε τὸ βιβλίον (Βενετία 1708-1713) ⁸.

Αὐγουστος-τέλος 1708: Ἄ ν θ η Ε ὑ λ α β ε ῖ α ς.

Φεβρουάριος 1709: Καθολικὴ ὁμολογία πίστεως τοῦ Μελέτιου Τυπάλδου καὶ τῶν ὀρθοδόξων ἡμερῶν τῆς Βενετίας παρὰ τὶς ἀντιδράσεις τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος.

(Ἀρχές) 1710: Ἐ γ κ υ κ λ ο π α ἰ δ ε ῖ α Φ ἰ λ ο λ ο γ ἰ κ ῆ.

10 Ἰουνίου 1712: Καταδίκη τοῦ Μελέτιου Τυπάλδου ἀπὸ τὸ Οἰκουμηνικὸ Πατριαρχεῖο.

11 Νοεμβρίου 1712: Θάνατος Ἰω. Πατούσα.

6 Μαΐου 1713: Θάνατος Μελέτιου Τυπάλδου.

Ἡ Ἐγκυκλοπαίδεια ἦταν τὸ βιβλίον πὸν συντάχτηκε τὴν κορυφαία σὲ ἔξαρση ὥρα τοῦ πνευματικοῦ κύκλου τῶν ἀνθρώπων πὸν ζοῦσαν γύρω στὸ Φλαγγινιανὸ καὶ τὸν Τυπάλδο καὶ ἐκφράστηκε μὲ τὰ «Ἄνθη Εὐλαβείας», ἀλλὰ καὶ παράλληλα μὲ τὴν κορυφωση τῆς κρίσης, πὸν δὲ φαίνεται νά ναι μόνον θρησκευτικὴ, στὴν Ἑλληνικὴ Ἀδελφότητα τῆς Βενετίας ⁹. Ὅταν αὐτὴ ἡ κρίση θὰ ξεσπάσῃ καὶ θὰ κριθεῖ δὲν θὰ εἶναι χωρὶς ἐπιπτώσεις γιὰ τὸ συγγραφέα καὶ τοὺς συντελεστὲς τοῦ βιβλίου (Ἰω. Πατούσας, Γ. Πατούσας, Λ. Κολέτης, Ἄντ. Στρατηγὸς) πὸν ἀνήκουν ὅλοι στὸν κύκλο τοῦ Τυπάλδου. Καὶ ὅταν μιλάμε γιὰ ἐπιπτώσεις, πρέπει νὰ σκεφτόμαστε τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως (καὶ τῶν Ἱεροσολύμων, αὐτὴ τὴν ἐποχὴ) μὲ τοὺς ἀνθρώπους πὸν πεῖθει καὶ τὶς δυνάμεις πὸν κινεῖ.

8. Ἰ ω ἄ ν ν η ς Β ε λ ο ὑ ὀ η ς, Ἑλλήνων Ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία. Βενετία 21893 σ. 87 - 89. Τὴν ὑπόλοιπη βιβλιογραφία: Μ. Ι. Μ α ν ο ὑ σ α κ α ς, Βιβλιογραφία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Βενετίας Μέρος Α': Γενικά, *Θησαυρίσματα* 10 (1973) 7 - 87 καὶ Κ α ρ α θ α ν ἄ σ η ς ὀ.π.

9. Κ. Θ. Δ η μ α ρ ἄ ς, Εἰσαγωγικὰ στὴν μελέτη τῆς συλλογῆς «Ἄνθη Εὐλαβείας», *Ἐνημερόσημον Σοφίας Ἀνωτατοῦ», Βενετία 1974 σ. 346 - 349.*

Ἡ πατριαρχική καταδίκη τοῦ Μελέτιου Τυπάλδου καὶ τῶν ἀνθρώπων τοῦ δὲν ἔφερε τέτοιες ἀνατροπές πού νά δικαιολογοῦν ἀπαγορεύσεις καὶ διώξεις στὴ Βενετία: στὸ Φλαγγινιανό, στὴν Ἐκκλησία καὶ στὰ τυπογραφεῖα οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι σχεδὸν παραμένουν παρόλο πού ἡ καταδίκη ἀπαιτοῦσε παραμερισμὸ τῶν φιλοδυτικῶν¹⁰.

Ἀντίθετα ὁ ἐμπορικὰ εὐαίσθητος τυπογράφος, πού γνώριζε ὅτι ἂν ὁ πατριαρχικὸς ἀφορισμὸς δὲν ἦταν τόσο δραστικὸς στὴ Βενετία, ἴσως νά ἦταν ἀποτελεσματικότερος στοὺς πιστοὺς ὀρθόδοξους τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου καὶ οἱ ἀγοραστὲς τῶν βιβλίων του, φαίνεται ὅτι προσαρμόστηκε στὶς ἀπαιτήσεις τῆς πατριαρχικῆς καταδίκης, γι' αὐτὸ καὶ ἀφαίρεσε τὰ ὄνόματα πού καὶ ἀπὸ μόνον τους θά κινοῦσαν ὑποψίες κακοδοξίας γιὰ ἓνα σχολικὸ βιβλίο, μέσα σ' ἓνα κλίμα, πού κάθε ἄλλο παρὰ ἀπαλλαγμένο ἀπὸ προκαταλήψεις καὶ φανατισμοὺς ἦταν.

Τρία χρόνια μετὰ τὴν ἐκδοση τοῦ βιβλίου μόνον ὁ Γ. Πατούσας¹¹ βρίσκεται στὴ Βενετία· ἀπὸ τοὺς ἄλλους συντελεστὲς τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας ὁ Λ. Κολέτης καὶ ὁ Ἄντ. Στρατηγὸς ἔχουν φύγει· ὁ συγγραφέας-ἀνθολόγος Ἰω. Πατούσας πεθαίνει στὶς 11 Νοεμβρίου 1712¹², τὸ ἴδιο καὶ ὁ Μελέτιος

10. Τὸ δείχνουν οἱ κατάλογοι τῶν δασκάλων τοῦ Φλαγγινιανοῦ, τῶν ἐφημερίων τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τῶν συντελεστῶν τῶν ἐλληνικῶν ἐκδόσεων· ἀκόμη ἡ συλλογὴ *Graeciae obsequia* (1716), ὅπου ἔπαινοι γιὰ τὸ Μελέτιο Τυπάλδο. Ἀπὸ ἄλλη κατεῦθνη ὁ Γ. Τραπεζούντιος παραπονεῖται στὸ Χρῦσανθο Ἱεροσολύμων (1712) ὅτι οἱ τυπαιδικοὶ τὸν ἀποκλείουν ἀπὸ τυπογραφικὰς ἐργασίες. Ὁ Φραγκίσκος Μηνιάτης (1717) παραπονεῖται ὅτι λογοκρίθηκαν οἱ «Διδαχῆς» τοῦ γιοῦ του Ἠλία Μηνιάτη (Βενετία 1717) ἐνῶ δὲ δόθηκε ἄδεια νά ἐκδοθεῖ ἡ «Πέτρα Σκανδάλου» ἀπὸ «τοὺς νεοτερικῶν ἀρνητὰς καὶ ὀπαδοὺς τοῦ ἐν δυστυχίᾳ τῇ λήξει ἀμελετήτου Τ(υπάλδου)». (Μ. Γε δ ε ὦ ν, Τυπάλδου-Στάη συμμορία (1668 - 1712), Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 33 (1913), καὶ αὐτοτελῶς Κωνσταντινούπολη 1913 σ. 59 - 60). Οἱ μαρτυρίες αὐτὲς δείχνουν τὴν ἔνταση πού συνέχισε νά ὑπάρχει μετὰ τὴν καταδίκη τοῦ Τυπάλδου. Ἡ τελευταία μαρτυρία παρουσιάζει προβληματικὲς τὶς σχέσεις Ἠλία Μηνιάτη - Μελέτιου Τυπάλδου ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερο πρόβλημα Μηνιάτη, πού ἂν τὸ 1717 φαίνεται νά λογοκρίνεται γιὰ τὴν «ὀρθοδοξία» του, 142 χρόνια μετὰ θά λογοκριθεῖ γιὰ τὶς δυτικῆς ἐπίδρασης «κακοδοξίες» του: τὸ πρόβλημα ἔθεσε σφαιρικὰ ὁ Κ. Θ. Δ η μ α ρ ῆ ς, ὁ.π. σ. 345.

11. Μεταγενέστερες μαρτυρίες ἀπὸ τὴ Βενετία μιλοῦν γι' αὐτὸν μὲ περιφρόνηση, πού ἴσως νά μὴν εἶναι ἄσχετη καὶ ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ προκατάληψη: 1742 - 1751 ὁ Ἰωάννης Πρίγκος (Β. Σ κ ο υ β α ρ ῆ ς, Ἰωάννης Πρίγκος, Ἀθήνα 1964 σ. 34) καὶ ὁ Νικόλαος Καραϊωάννης πού σημειώνει «ἀνάθεμα» διπλά στὸ ὄνομα τοῦ Γ. Πατούσα στὸν κατάλογο συνδρομητῶν τοῦ βιβλίου Ὁδὸς Μαθηματικῆς τοῦ Μπαλάνου Βασιλόπουλου, Βενετία 1749 (ἀντίτυπο Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας)· πβ. καὶ Ἄ θ. Ε. Κ α ρ α θ α ν ἄ σ η ς, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ρητορικὴ στὸν Ἅγιο Γεώργιο Βενετίας, Ἐθναυρίσματα 9 (1972) 166.

12. «Δύο τῶν ἀνατροπέων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐπέθαναν, ὁ ἓνας εἰς τὸ σπῆτι τοῦ ὡσὰν ἀμετανόητος, ὁ ἄλλος, ἦγον Ἰωάννης Πατούσας Ἀθηναῖος καθηγητὴς τοῦ Φλαγγινιανοῦ ἐλληνομουσείου μέσα εἰς ἓνα καπηλεῖον ἐν πόλει λεγομένη Κένεδα τοῦ Φριου-

Τυπάλδος στις 6 Μαΐου 1713. Ὑποθέτω ἀπὸ τὸ 1713 τὸ χρόνο πρόσφορο γιὰ νὰ τοποθετήσουμε τὴν «τεχνητὴ ἀνακαίνιση» τῆς Ἐγκυκλοπαίδειας. Τὸ 1720 φαίνεται νάχει περάσει ὁ ἀνακαινισμένος τίτλος τῆς στὸν κατάλογο τοῦ τυπγράφου¹³.

Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν / Ε.Ι.Ε

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

Ο ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΤΕΡΓΕΣΤΗΣ

Ἀπὸ τὶς μελέτες ποὺ ὡς τώρα ἔχουν γραφεῖ γιὰ τὸν Ρῆγα Βελεστινλὴ δὲν φαίνεται νὰ ἔχει γίνει συστηματικὴ ἔρευνα στὰ ἀρχεῖα τῆς Τεργέστης, τῆς πόλης ὅπου ἐγίνε ἡ σύλληψή του στὶς 19 Δεκεμβρίου 1797¹.

Στὸ Archivio Diplomatico di Trieste καὶ συγκεκριμένα στὸν φάκελο "Atti di Polizia Segreta 1797" βρέθηκαν δύο ἔγγραφα, γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ γίνει

λον, ὥστε ὁποῦ, ὑποβάλλει ὁ ἄγιος μεγαλομάρτυς ἐκδικεῖται τοὺς ἐχθροὺς τοῦ ναοῦ του»
Ἔτσι γράφει στὶς 25 Μαΐου 1713 ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Δ. Νοταρᾶς στὸ Χρῦσανθο Ἱεροσολύμων. Πηγὴ τοῦ γράμμα τοῦ Ν. Κομνηνοῦ-Παπαδόπουλου ἀπὸ τὴν Πάδοβα (Μ. Γ ε δ ε ὦ ν, Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τ. Α' 1911 σ. 133 - 136).

13. Κατάλογος Σάρου - Βόρτολη, Βενετία 1720: Φ. Ἡ λ ι ο ὕ, Προσθήκες Α' ὀ.π. σ. 146. Ἡ ἀναγραφὴ, ἀναλυτικὴ ἀλλὰ χωρὶς ὄνομα συγγραφέα, εἶναι τεκμήριο γιὰ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἀναφέρεται στὴν ἀνακαινισμένη ἔκδοση. Τὸ βιβλίον σημειώνεται πολὺ συνοπτικὰ καὶ στοὺς ἐπόμενους γνωστοὺς καταλόγους Σάρου - Βόρτολη ὡς τὸ 1744 ποὺ ἔχουμε τὴν ἐπόμενη ἔκδοσή τους, πλήρῃ ἀνατύπωση τῆς ἀρχικῆς πρώτης ἔκδοσης τοῦ 1710, ὅπως δηλώνεται ρητὰ καὶ στὴν τυπωμένη ἄδεια ἔκδοσής τῆς (16 Σεπτεμβρίου 1743).

1. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ πὼς παρὰ τὸν σημαντικὸ ρόλο ποὺ διαδραμάτισε ἡ Τεργέστη στὴν ὄλη ὑπόθεση, δὲν μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ εὔρεση πλοούσιων νέων στοιχείων. Φαίνεται πὼς ὁ ὄγκος τῶν ἐγγράφων διαβιβάστηκε στὴ Βιέννη, ὅπως μπορεῖ νὰ συμπεράνει κανεὶς ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ποὺ κυρίως ἔχουν δημοσιευθεῖ ἀπὸ τοὺς: Ε. L e g r a n d καὶ Σ π. Λ ἄ μ π ρ ο, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἐξαχθέντα καὶ δημοσιευθέντα ὑπὸ Αἰμ. Λεγρὰνδ μετὰ μεταφράσεως ἑλληνικῆς ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου, Ἰθ. 1891 (στὸ ἐξῆς: L e g r a n d - Λ ἄ μ π ρ ο ς) καὶ Κ. Ἄ μ α ν τ ο, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρῆγα Βελεστινλῆ, Ἰθ. 1930. Γιὰ μιὰ κάπως διεξοδικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Ρῆγα Βελεστινλὴ βλ. Α. M a n e s s i s, L'activité les projets politiques d'un patriote grec dans les Balkans vers la fin du XVIIIs., Balkan Studies, Γ (1962) 78 - 79 σημ. 9 καὶ κυρίως Α. Β ρ α ν ο ὄ σ η ς, Ρῆγας, Βασ. Βιβλιοθήκη ἄρ. 10, Ἰθ. 1953.

Στὸ Archivio di Stato di Trieste καμιά ἐνδειξὴ γιὰ τὸ πέρασμα τοῦ Ρῆγα ἀπὸ τὴν Τεργέστη δὲν ἔμεινε, ἀπ' ὅσο μπόρεσα νὰ διαπιστώσω. Πολὺ πιὸ φυσικὸ ἦταν νὰ μὴν ὑπάρχει κανένα στοιχεῖο, ἄμεσα σχετιζόμενο μὲ τὴν ὑπόθεση, στὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Τεργέστης, ἀφοῦ ἡ Κοινότης δὲν εἶχε καμιά ἀνάμειξη ἐπίσημα μὲ τὸ θέμα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν πρωτεύοντα ἢ μὴ ρόλο ποὺ διαδραμάτισαν μέλη τῆς ἡ ἀπλῶς Ἑλλήνες κάτοικοι τῆς πόλης.